

Hur ser de senaste 10 årens feministiska forskning inom journalistik och medie- och kommunikationsvetenskap ut? Madeleine Kleberg ger en översikt som bland annat tar upp mediernas representationer av Kvinnan.

Feminism och genus i svensk medieforskning

Madeleine Kleberg

Mediernas kvinnobild – vem vet inte hur den ser ut! Allt från dem som kritiserar det förtryckta kvinnoidealet till dem som försvarar sig med att de bara speglar verkligheten. Utifrån dessa extremer är det lätt att inse intresset för att förstå den betydelse som medier kan ha för våra föreställningar om kvinnor och män och relationerna oss emellan. Både den feministiska forskningen och medieforskningen söker förklaringar till hur föreställningar av verkligheten konstrueras. För medieforskningen handlar det om hur ”verkligheten” representeras i medierna, och för den feministiska forskningen om hur ”kvinnan” konstrueras i olika sammanhang, såsom vetenskapliga, politiska och kulturella. För den feministiskt inriktade medieforskningen handlar det då om relationen kön och medier.

Jag ska inledningsvis belysa några av de könsmissiga strukturer som råder inom ämnesområdet i Sverige för att sedan ge en översikt

över de senaste tio årens genusrelaterade studier inom den svenska medieforskningen. Översikten tar framför allt fasta på vad som gjorts, i mindre grad hur eller med vilka teoretiska referensramar.

Olika ämnen med likartade villkor

Det är nu drygt tio år sedan den svenska medieforskningen fick en mer etablerad hemvist inom akademien genom tillkomsten av ämnet medie- och kommunikationsvetenskap (MKV) och en därtill hörande forskarutbildning. Dittills hade medieforskning inom universitet och högskolor bedrivits inom samhällsvetenskapliga ämnen, framför allt statsvetenskap och sociologi men också inom humanistiska ämnen som litteratur- och filmvetenskap. En betydande del av forskningen bedrevs av personer med skilda ämnesbakgrunder vilka undervisade i informationsteknik/informationskunskap, som ursprungligen inrättats som yrkesinriktade kurser i början

av 1970-talet. Det var också utifrån dessa kurser som medie- och kommunikationsvetenskap utvecklades. Vid universiteten i Göteborg och i Stockholm inrättades åren runt 1990 professurer dels i medie- och kommunikationsvetenskap, dels i journalistik. Därmed kom journalistutbildningar och medie- och kommunikationsvetenskap att bilda en gemensam institution. I dag finns forskarutbildningar i medie- och kommunikationsvetenskap även vid universiteten i Lund, Uppsala, Örebro och Umeå.¹ Som nytt ämne är medie- och kommunikationsvetenskap således tvär- och mångvetenskapligt genom lärares olika ämnesbakgrunder. Detta understryks också av att ämnet vid vissa universitet förts till humanistisk fakultet och vid andra till samhällsvetenskaplig fakultet.

Runt 1990 bedrevs den feministiska forskningen inom olika discipliner och genusvetenskap hade ännu inte etablerat sig som eget grundutbildningsämne. Under 1990-talet formulerades den feministiska forskningen som en egen disciplin med egna ämnesföreträdare och den "utgör ett perspektiv som man knappast kan bortse från inom de gamla disciplinerna", som litteraturvetaren Lisbeth Larsson uttrycker det i en intervju som diskuterar genusforskningens ställning inom akademien (*Kvt* 2001:3). Hon påpekar att detta skett under en tid då det funnits ett starkt motstånd mot nya disciplin- och institutionsbildningar. Därvidlag har genusvetenskap och medie- och kommunikationsvetenskap gemensamma erfarenheter.

Syftet med denna artikel är att belysa de senaste tio årens feministiska och genusteoretiska medieforskning i Sverige.² De verk som ingår i översikten är avhandlingar och andra monografier inom medie-forskningsområdet med könsteoretiska utgångspunkter. Jag har

vidare inkluderat feministiska eller genusorienterade bidrag till antologier om medieforskning liksom feministiska medieforskningsbidrag till antologier som inte a priori är genusorienterade. Vissa begränsningar som finns i materialet beror på att titlar fattas i databaserna, bland annat för att forskare inte alltid anger sådana nyckelord som gör arbetena identifierbara som feministiska, köns- eller genusteoretiska.³ När det gäller materialbegränsningar har jag avstått från uppsatser, konferensbidrag, arbetsrapporter samt artiklar till vetenskapliga tidskrifter. Det senare förklaras dels av att i Sverige tänkbara tidskrifter är få till antalet, dels att dessa först på senare tid bestämde sig för att svara mot de internationella kriterier som ställs, bland annat utomstående granskning före publicering.⁴ I översikten ingår med andra ord monografier, antologier och bidrag till antologier.

Den dominerande delen av medie- och kommunikationsvetenskaplig forskning har hittills sysselsatt sig med massmediernas betydelse. Därmed har även denna översikt sin huvudsakliga förankring i genusrelaterad forskning om press, radio och television. Jag har avstått från att inkludera filmstudier, eftersom detta område har sitt eget ämne.

Varannan damernas?

En förteckning upprättad vid Nordicom, nordiskt informationscenter för medie- och kommunikationsforskning, över disputerade forskare verksamma inom medie- och kommunikationsforskning år 2002 visar att av drygt 40 professorer är åtta kvinnor. Tre av dessa är inom ämnet medie- och kommunikationsvetenskap. De olika universitetsorternas professorer tillsatta i medie- och kommunikationsvetenskap eller i journalistik, det vill säga de som ses som ämnesföreträdare, är samtliga

män. Eftersom förteckningen upptar forskare som bedömts som verksamma inom medie- och kommunikationsforskning består merparten av personer disputerade inom andra ämnen än det nya ämnet medie- och kommunikationsvetenskap. Av de drygt 30 docenter som är verksamma inom området är något mindre än hälften kvinnor, varav fyra disputerade inom medie- och kommunikationsvetenskap. De övriga har sin akademiska bakgrund inom humanistiska ämnen som litteratur, film och historia. Utöver professorer och docenter är 90 disputerade upptagna i förteckningen och av dessa är drygt 50 kvinnor.

Med andra ord upprepar sig det kända mönstret att ju högre upp i hierarkin desto färre kvinnor. Detta till trots att ämnet är nytt och etablerat sig under de senaste åren. Eftersom antalet kvinnliga disputerade som är verksamma inom området överstiger manliga vågar man hoppas att i framtiden få se kvinnliga ämnesföreträdare samt en kvalitativt sett bredare rekryteringsbas när det gäller till exempel sakkunniguppdrag.

I början av 1990-talet anordnade dåvarande Delegationen för jämställdhetsforskning en konferens om kvinnoperspektiv på medieforskningen (Jämfo 1991). Vid denna redovisades att det under åren 1975–1989 fanns cirka 5 000 referenser till svensk medieforskning i Nordicoms databas. Knappt 100 av dessa, eller två procent, utgick från ett könsperspektiv eller satte kvinnor i fokus.⁵ Enligt en sammanställning från samma databas för åren 1990–1999 var det cirka 200, eller sex procent, av drygt 3 000 referenser som mer specifikt satte kön i fokus.⁶ Med andra ord skedde en viss ökning under 1990-talet vad gäller genusrelaterad medieforskning. Preliminära siffror för 2000–2002 antyder fortsatt ökning. Fram till halvårsskiftet 2002 var av

totalt 889 referenser 76 genusrelaterade, det vill säga drygt åtta procent. Jämfört med övriga nordiska länder visar den svenska medieforskningen något fler genusrelaterade arbeten än Danmark, men något färre än Norge och Finland.

Genusinriktad forskning

Under de drygt tio år som gått sedan tillkomsten av forskarutbildningen i ämnet har ett 60-tal avhandlingar lagts fram varav majoriteten vid institutionerna för journalistik och masskommunikation (JMG) i Göteborg, och för journalistik, medier och kommunikation (JMK) i Stockholm. Av de 24 avhandlingar som fram till halvårsskiftet 2003 försvarats vid JMG är åtta skrivna av kvinnor och av dessa är en förtecknad i GENA, databasen för genusrelaterade avhandlingar. Av de 22 avhandlingar som försvarats vid JMK är mer än hälften skrivna av kvinnor. Sju av institutionens avhandlingar är förtecknade i GENA.⁷

Min ambition med denna översikt är att belysa genusinriktad forskning som utförts avseende det som kan sägas falla inom massmediernas populärkultur respektive inom journalistik.⁸ Gränserna mellan de två fälten har blivit alltmer oskarpa, och deras sammansmältning är föremål för såväl debatt som forskning. Inom forskningen kan det emellertid vara befogat att göra en åtskillnad, bland annat för att populärkulturforskning inte alltid har de traditionella massmedierna som sitt undersökningsområde, vilket å andra sidan oftast är fallet för journalistik. Dessutom faller det så kallade fiktionsutbudet utanför journalistiken.

Ett annat sätt att strukturera forskningsfältet är i områdena mediernas innehåll och uttrycksformer, medieföretagens produktionsprocesser och produktionsvillkor samt publik-

ernas eller användarnas förhållningssätt och reaktioner på medieutbudet. Man kan hävda att kunskaper om förhållanden inom dessa tre områden och samspelet mellan dem utgör fokus för såväl utbildningen som forskningen inom medie- och kommunikationsvetenskap. Jag anknyter avslutningsvis till denna tredelning.

I. POPULÄRKULTUR

Mediernas populärkulturella utbud har under hela den feministiska medieforskningens framväxt varit ett viktigt område. Till en början var studierna ofta ideologikritiska och ifrågasatte en schabloniserad och nedvärderande kvinnorepresentation. Efterhand kom denna inriktning att inta en annan teoretisk utgångspunkt. Ofta var det stora publikerna som det populärkulturella utbudet samlade och av dessa utgjorde kvinnorna en stor del. Frågeställningarna kom mer att handla om varför detta utbud fascinerade och därmed kom receptionen i förgrunden. Det fanns också en skepsis mot den kanon som avfärdade det populärkulturella utbudet på bekostnad av det som bedömdes som fakta och seriös journalistik. Distinktioner mellan högt och lågt ifrågasattes.

I sin artikel om feministisk populärkulturforskning, "Kvinnliga blickar", ger Hillevi Ganetz sin definition av termen populärkultur "som vissa massproducerade kulturprodukter, som är använda och spridda till stora lager av befolkningen och som av dominerande smakinstanser klassas som mindre värda" (Ganetz 1994, s. 71). Hon tillägger att även medier ingår bland dessa "massproducerade kulturprodukter". Det är en användbar definition inom massmedieforskningen just för att den inte är särskiljande eller stabil. Vad som bedöms som populärkultur är alltid avhängigt rum och tid.

Hillevi Ganetz pekar på att den feministiska populärkulturforskningen hade sin politiska utgångspunkt i ett liberalt perspektiv.⁹ Kvinnor skulle ha samma fri- och rättigheter som män inom det kapitalistiska systemet. Den marxistiskt baserade forskningen å sin sida ser populärkulturens stereotypa kvinnobilder utifrån kapitalismens behov av en kvinnlig arbetskraftsreserv som också gratis tar på sig ansvaret för reproduktionen. Ganetz beskriver dock hur intresset inom den feministiska medieforskningen sedan sent 1970-tal förskjutits till själva de symboliska systemen, till exempel film, TV och litterära texter. Undersökningarna har kommit att gälla hur dessa medier "lär" oss att bli det som kallas för "kvinnor" och "män"; hur föreställningar om kvinnor och män konstrueras i medierna, och hur dessa föreställningar om kön framställs som ideala och eftersträvaransvärda.

I avhandlingen *Hennes röster* analyserar Hillevi Ganetz texter författade av tre kvinnliga rockartister (Ganetz 1997). Inom ramen för den tradition som benämns *cultural studies* beskriver hon kommunikation som en mänsklig praktik som bygger upp en gemensam kultur. Kultur ska inte enbart ses som ett sätt att leva utan också som en samling praktiker genom vilken mening produceras och utväxlas inom en grupp. Här kan inte språk begränsas till det talade eller skrivna språket utan "språk" avser också symboliska uttryck som bilder, musik och stil. Ganetz analys av texterna ger som resultat att det inte går att tala om en enhetlig kvinnlig röst, lika litet som att kvinnor är exakt lika varandra i andra avseenden. I texterna konstrueras en väv av flera kvinnligheter och Ganetz betonar att kvinnors erfarenheter inte går att reducera till en för alla kvinnor gemensam erfarenhet. Däremot innebär inte detta att könet är irrelevant för vad en text handlar

om. Att texterna ändå bär på likheter förklarar Ganetz med att de kan härledas till den gemensamma erfarenheten av att som kvinna vara född och leva i en androcentrisk kultur och ett patriarkalt samhälle samt att arbeta inom en manligt dominerad estetisk diskurs. Ganetz påpekar också att rockmusikforskningen mer intresserat sig för *hans* röst och låter detta belysas av hunden som lyssnar på husbondens röst (His Master's Voice). Den ungdomskulturforskning som växte sig stark i Storbritannien under 1960-talet kom att kritiseras för att den i huvudsak ägnade sig åt manliga subkulturer och negligerade kvinnliga.¹⁰ Hillevi Ganetz avhandling kan ses som ett led i den kritiken.

Forskning kring ungdomskultur

I slutet av 1980-talet startade ett omfattande forskningsprogram om ungdomskultur i Sverige (FUS).¹¹ Syftet med projektet har varit att utforska centrala aspekter av aktuell ungdomskultur i Sverige utifrån fyra teman: modernisering, kön, stil och sfärer. Projektet har resulterat i ett tiotal böcker. I antologin *Kön och identitet i förändring* är huvudtemat könsaspekter på kulturformer och senmoderna förändringar av identitetsutveckling (Fornäs m fl 1991). I antologin finns bidrag om bland annat tonårsflickors livsvärld. Mediernas betydelse för identitetsutvecklingen behandlas endast mer perifert, och det är i stället mer allmänna former i ungdomskulturen som analyseras.

Göran Bolin placerar sin avhandling *Filmbytare. Videovåld, kulturell produktion & unga män* (1998) i det fält som bildas där populärkulturforskning och ungdomskulturforskning överlappar varandra. Hans studie är medieetnografisk i bemärkelsen att den studerar en grupp mediebrukare under en längre tid ur ett vardagslivsperspektiv. Gruppen består av

medievåldsintresserade unga män som byter filmer med varandra. Ett syfte med avhandlingen är att studera de kommunikativa strukturer som filmbytarena utvecklar. Ytterligare ett syfte är att studera vilka betydelser och identiteter som skapas inom en mediebaserad delkultur. Med hjälp av teorier om offentlighet och smak analyseras hur gruppen bekänner sig till gemenskapen, hur de kommunicerar med varandra och på så vis skapar olika fora för sina aktiviteter. Det konsteoretiska perspektivet i avhandlingen belyser, om än inte speciellt omfattande, gruppmedlemmars ambivalens vad gäller sexuell identitet samt deras upprätthållande av könsmissiga smakskillnader. Detta ser Bolin som ett sätt att motverka förändring i en tid då klara könsstrukturer alltmer börjar ifrågasättas.

Den kvantitativt inriktade medieforskningen kan på ett utmärkt sätt visa att "så här är det". Å andra sidan säger den sällan något om form och innehåll eller varför människor verkar älska att till exempel titta på TV.¹² Det är i synnerhet den feministiska medieforskningen som ägnat intresse åt den typen av frågor och därmed också lyft fram fiktionsutbudets betydelse, hur det tolkas av publikerna men också vilka föreställningar om kön det erbjuder.

Serier och såpor

I boken *Tidsandans skyltfönster?* (1999) analyserar Ulla B Abrahamsson förändringar av kvinnobilderna i svensk TV-fiktion från 1960-tal till 90-tal. Debatten och verkligheten i det omgivande samhället utgör ramen till vilken analysen relateras och därmed beskrivs hur TV-berättelserna förhållit sig till ideologi och verklighet. Studien omfattar TV-fiktion som utspelas i svensk vardagsmiljö vid tre perioder: mitten av 1960-talet, åren runt 1980 och mit-

ten av 1990-talet. I urvalet av fiktionsserier ingår dels sådana med bästa sändningstid, dels vardagsfiktion författad av kvinnor. Under samtliga tre nerslagsperioder är frågor kring kvinnors förvärvsarbete ett av seriernas huvudtema. Däremot förändras familjens betydelse. Under 60-talet är familjen den viktiga enheten i berättelserna vilket också medför att kvinnor och män tilldelas olika uppgifter och ansvarsområden. Under 80-talet ges exempel på familjens sönderfall och handlingen rör sig i allt vidare cirklar. På 90-talet är individualiseringen tydligare och familjen framstår som en temporär konstellation av personer. Ulla B Abrahamsson visar också att i de flesta berättelserna från 60-talet och åren kring 1980 handlar det om parrelationens krav på kvinnan. I 90-talets *Svenska hjärtan* blandas kvinnors drömmar om frihet och oberoende med drömmar om gemenskap, kärlek och trygghet. Konflikten i kvinnors liv gestaltas i serierna ofta som konflikten mellan det privata och det offentliga, familjen och arbetslivet, "kvinnans två roller". Abrahamssons analys ger vid handen att i TV-fiktionen under bästa sändningstid finns det en förstående hållning till de förändringar som pågår i samhället beträffande kvinnors ställning. De kvinnliga författarnas berättelser är däremot mer kritiskt granskande.

I antologin *Pengarna och livet. Perspektiv på kvinnors företagande* (1995) medverkar Lisbeth Larsson med "Det skall vara en kvinnlig chef i år", där hon visar att alltsedan mitten av 1980-talet har man i TV-serier kunnat iaktta ett helt nytt intresse för kvinnliga chefer, läkare, detektiver och ledare av olika slag. I *Dallas* härskade ännu den gamla ordningen där männen stred om pengarna och makten och kvinnorna höll sig hemma och tog hand om familjen. Matriarken Miss Ellie steg ut i

den offentliga sfären endast om privata värden och familjerelationer hotades. Med *Dynastin* sker enligt Larsson ett paradigmskifte och huvudrollen Alexis Carrington är en nyckelfigur i den utveckling mot en ny kvinnotyp som äger rum i de amerikanska TV-serierna under 1980-talet.

1990-talets svenska såpopera *Rederiet* är en produkt i *Dallas* och *Dynastins* efterföljd. Lisbeth Larsson ser i den hur den gamla och nya ordningen kämpar om makten i avsnitt efter avsnitt. Larsson menar att i romaner som *Lace* och i tvåloperor håller gränsen på att upplösas mellan den manliga och kvinnliga världen, mellan manligt och kvinnligt beteende, liksom den dualistiska ordning där plus-tecknen alltid fanns i den kvinnliga världen. Nu är hemmet inte alltid gott och makten inte alltid ond, kvinnan inte alltid svag medan mannen däremot är det ofta. Förändringen inom tvåloperornas värld är inte den att kvinnorna blivit fler och mer framgångsrika utan att denna fram till 1980-talet exklusiva kvinnovärld nu öppnat dörrarna för männen. Allt fler män förekommer i tvåloperorna och de skildras alltmer mångfacetterat och inklämmande.

I boken *Våp, bitchor och moderliga män* (2000) studerar Marianne Liliequist genusmönster och kvinnliga förhållningssätt så som de kommer till uttryck i såpopperor. Syftet är att analysera TV-seriernas budskap med utgångspunkt i hur brukarna relaterar sig till innehållet och Liliequist kombinerar innehållsanalyser med receptionsstudier. Serier som står i centrum för innehållsstudien är *Dallas* som exempel på den traditionella såpan, *Melrose Place* som exempel på postmodern såpopera och *Rederiet* som något mittemellan. Brukarna i Liliequists studie har svårt att känna igen sig i *Dallas* överklassmiljö. Däremot kan många känna igen sig i berättelsen om kvinnors villkor inom

en patriarkal struktur som något universellt allmängiltigt. Men där finns också berättelsen om en kvinnlig styrka som agerar i det fördolda. Jämfört med *Dallas* har *Rederiet* betydligt fler starka kvinnliga rollfigurer. Därmed är inte *Rederiet* fastlåst i ett tudelat genussystem utan i serien tilläts vissa könsöverskridningar. Samtidigt saknar serien ingredienser som traditionellt ingår i såpoperan, nämligen systerskap och kvinno-solidaritet liksom upphöjandet av moderskapet.

Övriga serier som diskuteras i boken är bland andra *Dr Quinn*, *Livet runt trettio*, *Franska hjärtan*, *Doktorn kan komma*, *Ally McBeal* och *Glamour*. Liliequist konstaterar att det finns nästan inga studier som handlar om mäns såpoperatittande, samtidigt som allt fler unga män följer olika såpoperor. Hon ställer sig därför frågan om det kan vara så att den västerländske medelklassmannens växande intresse för den privata sfären innebär ett ökat intresse för såpoperans relationsfrågor? Hennes huvudsakliga intresse i studien gäller dock kvinnors såpoperabruk och hon snuddar endast vid frågor om mäns såpoperatittande.

Situationskomedier och talkshows

Andra genrer inom det som kan ses som en del av mediernas populärkultur är situationskomedier (*sit coms*) och *talk shows*. Den första situationskomedi som gjorde entré i svensk television var den amerikanska serien *I Love Lucy*. Programmet sändes på självaste invigningskvällen i september 1956 och kritiken var inte nådig.¹³

Lotta Johansson tolkar bland annat kritiken mot bakgrund av att Lucy som rollfigur utmanade föreställningar om att en kvinna ska vara en gift hemmafru (Johansson 2003). Lucy protesterar mot den begränsande hemmafrurollen och tar sig upprepade gånger ut ur hemmet, men motas in igen. Johansson påpekar att

humor kan vara en strategi för motstånd genom att såväl skapa distans till som hota rådande ordning. Det är skämtaren i en humorberättelse som har tolkningsföreträde och kontrollerar sin och andras situation.

Traditionellt är skämtaren en man och traditionellt är det kvinnor som mannen skämtar om. *I Love Lucy* med sin kvinnliga huvudfigur skapad och gestaltad av komikern Lucille Ball utgör utifrån detta maktperspektiv en motberättelse till de föreställningar om det kvinnliga väsen som då rådde – och säkert alltjämt råder. Med dagens språkbruk skulle man kunna säga att Lucille Ball i *I Love Lucy* bjöd på sig själv genom att ikläda sig egenskaper som starkt kontrasterar husmoderns. Lotta Johansson refererar även till *Afton-Tidningens* recensent som 1958 ansåg att serien om Lucy var det mest smaklösa och bullersamma som någonsin presenterats och efterlyste en censurinstans som kunde stoppa eländet.

Talkshows i TV är också en genre som ofta mött stark kritik från ”smakdominerande instanser”. Samtidigt ses talkshows av vissa forskare som en möjlig alternativ medieoffentlighet genom att den ger utrymme för andra än experter att komma till tals. Dessutom kan talkshows ofta utgöra en offentlighet för det som i andra sammanhang bedöms som ”alltför” privat och något som ska inrangeras i privatlivets helgd. En sådan uppdelning mellan vilka frågor som ska dryftas offentligt och sådana som ska hållas därifrån innebär ofta att frågor om kvinnoförtryck och exploatering av kvinnor inom den privata sfären inte når den allmänna debatten.

Någon mer omfattande studie av i vilken utsträckning talkshows förmår belysa undanskymda problem finns inte. Utifrån en begränsad studie av programserien *Mänskligt* som sändes i mitten av 1990-talet, menar jag att det

finns en bedräglighet i att talkshows iscensätts som fora för fria samtal och frigörande bekännelser, samtidigt som stereotypa mallar styr vad som sägs i syfte att bjuda på spektakulär underhållning (Kleberg 1996). Det finns en risk att privatsfärens offentliggörande medverkar till konstruktionen av en kvinnovärld grundad på könens olikhet, att kvinnors särart betonas samtidigt som politiska motiv för detta inte diskuteras.

Jag ska här kort nämna ytterligare en TV-genre, nämligen samhällsprogram med fast programledare som leder en studiodebatt med en eller flera deltagare. Inte sällan är det ett kortare reportage som utgör underlag för debatten. Dessa program åtnjuter högt anseende bland "dominerande smakinstanser" och kan utifrån det kriteriet inte anses falla inom medieutbudets populärkulturella område. Inte heller har programgenren hittills varit föremål för mer omfattande genusteoretiska studier.

För några år sedan hamnade däremot programledarfrågan i fokus. För att beskriva den hårda konkurrenssituationen på SVTs samhällsredaktion menade journalisten Jan Guillou att kvinnliga programledare valdes för sitt utseende och inte för sina journalistiska meriter. Guillous uttalande väckte starka reaktioner, såväl medhåll som motstånd med en efterföljande "bimbo-debatt". I en analys av denna debatt kunde det bland annat utläsas att medie företag med public service inte bara bygger på starkt normativa gränsdragningar mellan olika programkategorier, utan även på vissa genusföreställningar förknippade med dessa (Edin & Widestedt 2001). Män antas stå för den sortens trovärdighet som hör samman med seriösa samhällsprogram och kvinnor för den trovärdighet som krävs när det gäller mindre allvarstygnt material. Bimbodebatten sågs som ett utmärkt exempel på svårigheten att dra en

skarp gräns mellan seriös information och sensationskvaller, mellan att vara "kulturell" och "kommersiell".

Samtidigt som deltagarna i bimbodebatten försökte framhäva skiljelinjen genom att kritisera televisionens, samhällsprogrammens och journalistikens utveckling, var deras egna inlägg av stort kommersiellt värde genom rituellt återkommande personangrepp. "Dominerande smakinstanser" använde själva grepp som de kritiserat det populära massmedieutbudet för.

II. JOURNALISTIK

Om det populärkulturella utbudet tidigt uppmärksammades av feministiska medieforskare tog det litet längre tid innan journalistiken rönt samma uppmärksamhet. Journalistikforskningen var i första hand en fråga för sociologer och statsvetare. Den konventionella åtskillnaden mellan fakta och fiktion inom medieforskningen kan också ses som ett effektivt hinder för att det så kallade faktautbudet blivit föremål för samma dekonstruerande analyser som fiktionsutbudet. Under 1990-talet har alltför feministiska forskare med humanistisk bakgrund ägnat sig åt studier av journalistik i medier som tidigare inte fått någon större uppmärksamhet inom medieforskningen, liksom åt kvinnliga journalisters villkor och betydelse framför allt ur ett historiskt perspektiv.

Om veckopress

Samhällsdebatterande program i TV anses ofta ingå i fältet för journalistik och inte populärkultur medan veckopress betraktas som en del av populärkulturen. I en inventering av kvinnoorienterad nordisk medieforskning som gjordes i slutet av 1970-talet identifierades 36 projekt för åren 1970–1977 (Andersen & Kors-

gaard). De flesta av studierna var ideologikritiska studier av hur könsroller framställdes i veckopressen, i synnerhet i annonsmaterialet. Man kan säga att forskningen sammanföll med det manliga kritikeretablissemangets nedvärdering av veckopressen och dess brukare, som Lisbeth Larsson beskriver i sin avhandling om kvinnors läsning och svensk veckopress, *En annan historia* (1987). Däremot uppmärksammades föga journalistiken i veckopressen under dessa de första åren av feministisk medieforskning. I sin avhandling *Från moder till samhällsvara* (1998) frågar sig Gullan Sköld varför det varit lättare att kritisera alternativt negligera denna del av journalistiken, istället för att försöka klargöra dess fascination för en mångmiljonhövdad läsekrets. Sköld studerar innehållet i *Året Runt* vid fem perioder från 1955 fram till 1995. Hennes analyser är inriktade på vilka kvinnoroller som gestaltats i tidningen och hur dessa förändras över tid utifrån ett idéhistoriskt perspektiv som anknyter till Ellen Keys idéer om modern/samhällsmodern. Key får stå som symbol för det särartstänkande som Sköld finner präglar bilden av kvinnan i stora delar av det undersökta tidningsmaterialet som också omfattar brevlådematerial eller så kallade hjärtespalter.¹⁴ Jag menar att förklaringen till varför veckopressen varit ett försummat område inom medieforskningen dels går att finna i nedvärderingen av den, dels att den i huvudsak samhällsvetenskapligt inriktade journalistikforskningen först och främst intresserat sig för dagspressens och etermediernas nyhetsmaterial.

Anja Hirdman skriver i sin avhandling *Tilltalande bilder* (2001) med analyser av genus, sexualitet och publiksyn i två veckotidningar, att flera feministiska forskare har definierat veckopressgenren som en social institution som bidrar till en traditionell positionering av kvin-

nors position.¹⁵ En vanlig ståndpunkt är att kritik mot veckopress som riktar sig till kvinnor också innebär kritik av dess publik och saknar respekt för läsarna. En annan utgångspunkt är att textens funktion inte ses som identisk med dess budskap utan är beroende av vad som sker i läsarens medvetande under läsningen. Hirdman menar dock att denna typ av sammankoppling mellan text och läsare begränsar en mediekritisk analys.¹⁶ I sin avhandling anlägger Hirdman ett kritiskt perspektiv på de föreställningar om maskulinitet och feminitet och relationer mellan könen som *Veckorevyn* och *Fib Aktuellt* givit uttryck för. Analysen av de två veckotidningarna omfattar perioder från 1965, 1970, 1975 och 1995. Hon granskar också hur tidningarna väljer att vända sig till sina läsare, i synnerhet genom valet av illustrationer. Titeln *Tilltalande bilder* anspelar på innehållets dubbla funktion, det vill säga att tidningarna inte bara talar till sina publikker utan att de idéer som bild och text levererar också ska vara lockande och tilltalande för läsaren.

Man kan med fog hävda att intresset för frågor kring journalistik – i synnerhet nyhetsjournalistik – och kvinnor varit större än för frågor om populärkultur och kvinnor. Ett tidigt sådant exempel är den konferens som Riksbankens Jubileumsfond anordnade 1981.¹⁷ Temat för konferensen var likheter och olikheter i inriktning, arbetssituation, verklighetsperspektiv, målsättningar och metoder för dem som arbetade med kvinnoforskning respektive kvinnojournalistik, som dåtidens terminologi lydde. Inom båda områdena lyste kvinnors liv och erfarenheter med sin frånvaro. Reaktionen mot dessa underlåtenhetssynder syntes vara att de som arbetade på redaktioner som *Svenska Dagbladets* Idagsida, *Aftonbladets* kvinnoredaktion, och *Dagens Nyheters* Just Nu-sida, för-

sökte överbygga det privata och det offentliga i sin journalistik genom att knyta samman enstaka udda händelser med de strukturer de var en del av. Den rådande nyhetsjournalistiken ifrågasattes också starkt, såväl nyhetsvärderingen som det sätt som nyheter presenterades på.

Nyhetsjournalistik

Nyheter var också ett av de första områden inom journalistiken som den feministiska medieforskningen uppmärksammade. Detta var också ett område som fångade medieföretagens intresse. En dominerande uppfattning var att om fler kvinnor arbetade på nyhetsredaktionerna skulle detta medföra förändringar i innehållet.¹⁸ Så kallade mjuka områden med anknytning till den traditionella kvinnliga sfären skulle få ökat utrymme och fler kvinnor skulle ges utrymme i nyheterna.

I en konferens om kvinnor och medier i början av 2000-talet belystes frågan om kvinnors betydelse för svensk nyhetsjournalistik (Löfgren-Nilsson 2000). Andelen kvinnor inom journalistkåren utgör i dag cirka 45 procent men inom nyhetsjournalistiken är andelen kvinnor väsentligt lägre, runt en tredjedel. Monica Löfgren-Nilsson menar att det har varit svårt att hitta entydiga belägg inom den nordiska forskningen för att det är just kvinnliga journalister som medfört förändringar i nyhetsjournalistiken. Nyhetsjournalistiken har förändrats under årens lopp, vilket bland annat kan förklaras av den offentliga sektorns ökade betydelse under 1960- och 70-talen. Därmed har också frågor inom den offentliga sektorn uppmärksammats mer än tidigare i mediernas nyheter. En annan förklaring som Löfgren-Nilsson ger till nyhetsutbudets förändringar är att senare års kommersialiserade/populariserade journalistik tvingat medierna att inse att halva marknaden/publiken består av kvinnor.

En annan aspekt av kvinnlig journalistik som ägnats mycket uppmärksamhet inom feministisk forskning är förekomsten av kvinnliga källor. Löfgren-Nilsson visar att sedan televisionens början har kvinnorna blivit fler i TV-nyhetsinslag. Under perioden 1958–1965 var andelen kvinnliga medverkande 10 procent, under perioden 1985–1995 låg genomsnittet på 24 procent. Kvinnorna har dock en högre representation i samhällslivet än vad som återspeglas i nyhetsbilderna.

Här finns anledning att nämna Maria Edströms studie av pressens representation av kvinnliga chefer i svenskt näringsliv (2002). Under två månader hösten 2001 förekom det i pressen och på webbplatsen Ekonomi 24 sammanlagt 169 artiklar som handlade om kvinnor i ledande positioner i svenskt näringsliv. Några få aktörer dominerade i mediebilderna. Materialet om Marianne Nivert, dåvarande chef för Telia, och om Marie Ehrling som då företrädde SAS, svarade för 40 procent. I näringslivets toppskikt är kvinnor ovanliga och de som finns riskerar därför en extrem medieexponering, på gott och på ont. När ledande näringslivskvinnor exponeras i media är de vanligaste ämnena nyheter om det egna företaget. Det faktum att dess ledare är en kvinna är i och för sig också ett vanligt ämne.

Även personporträtt förekommer och enligt Edström är det en form som tillåter mer könsmärkt språk med tydliga schabloner. Edström konstaterar också att man kan räkna med att så fort en kvinna nämns vid namn så kommer hon också att finnas på bild. Även här finns schabloner, till exempel den om att en kvinna ska le på bild. En annan bildkomposition som Edström iakttar är att den kvinnliga VDN fotograferas ovanifrån och därmed framstår som mindre hotfull (se även Hirdman 2000). Enligt Edström framställs män gär-

na som extra kraftfulla medan kvinnorna place-
ras i mindre maktbetonade miljöer och posi-
tioner.

Offentliga roller

En annan studie tar sin utgångspunkt i medier-
nas intresse för elitpersoner, sensationer och all-
mänintressanta företeelser som resulterar i
”kvinnliga ledare i blåsväder” (Kleberg & Wi-
destedt 2002). Det finns i internationell forsk-
ning många belägg för mediernas hänsynslös-
het såväl som för deras styvmoderlighet i sättet
att framställa kvinnor vilka genom sina arbeten
har offentliga roller. Genom exemplen Gudrun
Schyman, partiledaren, och Maria Curman,
chef för Sveriges Television, som tvingades
avgå, diskuteras mediernas sätt att framställa
kvinnors respektive mäns privatliv liksom de-
ras personliga egenskaper i samband med att
de ifrågasattes i egenskap av offentliga person-
er. I politikerns fall vändes det privata emot
henne i syfte att smutskasta henne. Den kvin-
nliga näringslivschefen tillskrevs en ”auktoritär
ledarstil”, något som accepteras för män men
inte för kvinnor. Vi menar att detta uttrycker
ett utpräglat särartstänkande: kvinnor i ledan-
de ställning förväntas sköta sitt fögderi på
”kvinnligt” vis, det vill säga med den värme
och känsla som präglar deras familjeomsorg.
De domesticeras därmed även i sitt profes-
sionella värv.

Man kan därför fundera över de medie-
strategier som kvinnor i offentligheten intar.
Birgitta Johansson-Hedberg till exempel, vd i
Förenings-Sparbanken, menar att under de se-
naste 20 åren har bevakningen av verkstäl-
lande direktörer blivit mer personorienterad
och mindre företagsorienterad (Edström
2002). Hon har bestämt sig för att svara på all-
ting som har med banken och bankens intress-
esfär att göra. Hon ställer däremot inte upp i

kommersiella sammanhang eller i reklamsam-
manhang. Hon undviker också att exponera
sig alltför mycket privat och ställer därför
heller aldrig upp på hemma-hos-reportage.

I sin avhandling *Feminism, Citizenship and
the Media* (2000) följer Leonor Camauër fyra
svenska kvinnoorganisationers och några indivi-
duella medlemmars mediepraktiker, det vill
säga deras deltagande i medieutbudet och
produktion av eget medieutbud, men också
medlemmars tolkning av den egna vardagliga
medieanvändningen.¹⁹ Syftet är att erhålla för-
ståelse för den roll som medierna spelar i kvin-
nornas individuella och kollektiva identitets-
skapande som feminister och som medborgare.
Ett av resultaten av studien är att förenings-
medlemmarna är medvetna om den massmedie-
logik som styr deras samspel med medier. En av
föreningarna använde denna kunskap för att
formulera riktlinjer för samspelet och kunde
därmed åtminstone förebygga en del oönskade
konsekvenser av samröre med medier.

Även om det är nyhetsverksamheten som
varit den journalistiska genre som fått mest
uppmärksamhet inom feministisk medieforsk-
ning har även andra genrer studerats. I min
egen avhandling *Skötsam kvinnosyn* (1999)
har jag analyserat de reportage om kvinnor
och kvinnors villkor som svensk television
sände under den så kallade en-kanaltiden, det
vill säga åren 1956–1969. De allra flesta pro-
gram handlade om gifta kvinnors relation till
barn, make och förvärvsarbete och de produce-
rades inom den Hem- och familjeredaktion
som fanns under hela perioden. Titeln *Skötsam
kvinnosyn* har dubbla associationer. Dels
handlade flertalet av reportagen om hur kvin-
nor skulle ta hand om företeelser i den privata
sfären, dels var journalistiken skötsam i förhål-
lande till den rådande patriarkala före-
ställningen om privatlivets helgd och att om-

sorgen om hem och familj var kvinnors huvudansvar. Detta trots att denna föreställning hade sina starka utmanare under 60-talet, men dessa bereddes inte något utrymme i reportagen. Förklaringar går att finna bland annat i föreställningen om att television skulle fungera som familjesammanhållare i en tid då dess sammanhållning sågs som hotad (Kleberg 1994). 1965 års radioutrednings bedömning var att frågan om gifta kvinnors förvärvsarbete var ett område där objektivitet, eller snarare opartiskhet, ovillkorligen måste råda. Etermedieföretaget kunde i denna fråga enligt utredningen inte uppträda som "legitimerat radikal" genom att stödja en mer modern attityd till kvinnofrågan eftersom en sådan inställning än så länge bara ansågs omfatta "ett mindretal". Även om frågan bedömdes engagera många.

Yrkesidentitet vid skilda epoker

Inom ett annat område av journalistikforskningen lyfts kvinnliga journalister och deras texter fram. Dessa studier är oftast historiskt inriktade och med biografiska bakgrunder som en viktig del, vilket bidrar med kunskap om journalistikens villkor vid skilda epoker. Inom ramen för projektet *Pennskaft blir reporter* har ett flertal böcker publicerats (Hultén m fl 2000).²⁰ Bland annat beskrivs Lotten Ekmans journalistiska produktion i *Svenska Dagbladet* och i *Stockholms Dagblad* runt förra sekelskiftet (Ney 1999). Under signaturen Nitouche började Ekman som 18-åring år 1898 som översättare på *Svenska Dagbladet*. Att börja sin tid på en redaktion som översättare var vanligt för den tidens tidningskvinnor.²¹ För översättning valde utrikesredaktören ut material som brukar kallas för politiskt och som behandlar krig och relationer stater emellan. Sin verkliga inskolning i journalistikycket och

hur journalistik skulle bedrivas fick många kvinnliga redaktionsmedarbetare således genom att läsa och lära av internationell press.

Med sin avhandling om Ester Blenda Nordström för Margareta Stål oss fram till 1910-talet och till den grupp kvinnor i Stockholmspressen som gått samman i det informella nätverket Ligan (Stål 2002). De flesta av Ligans medlemmar som Ester Blenda Nordström tillhörde arbetade inom dagspressen, men flera av dem gick över till veckopressen som ökade i betydelse åren kring 1920.

En annan avhandling inom projektet för oss fram till 1930-talet och analyserar texter skrivna av Barbro Alving, Maud Adlercreutz och Astrid Ljungström. Här visar författaren Kristina Lundgren att det fanns fler kvinnor verksamma som journalister under 1930-talet än tidigare studier visat (Lundgren 2000). Dessutom lyfter hon fram att dessa kvinnliga journalister uppvisar en mångfald både genom varierande uttryckssätt och växlande positioner inom det redaktionella fältet. Genom att välja ut tre skribenter som blev sina tidningars förstasidesreporter vill Lundgren visa hur kvinnor kunde göra en yrkesmässig karriär inom ett manligt dominerat yrkesområde som journalistiken.

Eva Ekstrands studie *Någon sa att jag borde skriva* (1998) handlar om nio nu verksamma kvinnliga journalisters yrkesidentitet, och hur denna kan förstås i relation till samhälleliga och organisatoriska villkor i det dagliga arbetet.

Radions utbildningsprogram

Hösten 1949 inledde radion serien *Husmorskolan* till vilken såväl skolbok som premium och examen ingick. I en antologitext beskriver Karin Nordberg radioserien och dess premierring av en flitig, förnuftig, finurlig, förnöjsam, företagsam, fredsälskande, föreningsaktiv fru

och flerbarnsmor med förråden fyllda (Nordberg 2001).²² Författaren har valt att studera *Husmorsskolan* för att den så koncentrerat sammanfattar den fostran av husmödrar som i varierande grad ägde rum i radion under 1930-, 40- och 50-talen. Även om radion likställde husmorsfostran med folkbildning var detta inte något självklart inom till exempel folkbildningsorganisationer. Radions placering av det husliga och det politiska i samma medborgerliga projekt innebar ett uppdrag av specifik karaktär – mellan privat och offentligt – genom att konserveringskonsulenter och riksdagskvinnor framträdde på samma arena. När kvinnor fick tillgång till en offentlighet som tidigare varit förbehållen män överskred radion gränsen mellan det offentliga och privata. Det hegemoniska förhållandet med manlig överordning och kvinnlig underordning fanns det dock medel att upprätthålla. Ett sätt var programmens placering i tablån, som att *Husmorsskolan* sändes på dagtid. Det som radioledningen betraktade som rena kvinnoangelägenheter fick inte tynga kvällssändningarna.

Nordberg berättar att mot detta isärhållande protesterade bland annat socialdemokratiska kvinnor. Och de var inte de enda. Elin Wägner tyckte till exempel inte om att hennes pjäser sändes inom ramen för radioserien *Kvinnans kvart* och när det 1931 var dags att leverera en pjäs vägrade hon att fortsätta placeras i ett "särskilt bås". Detta kom till följande uttryck i ett brev till den ansvarige för radioteatern:

Jag vet ej om ni har kvar negeravdelningen kvinnans kvart. Om så är fallet vill jag bara säga att det ju inte i andra förmedlande institutioner är absolut tvunget att placera de kvinnliga författarna i särskilt bås med särskilda villkor. (Wirmark 2002, s. 399)

Svaret blev att rubriken *Kvinnans kvart* aldrig betytt kvinnliga författare utan pjäser med "kvinnlig karaktär", och att det som bekant fanns en stor del manlig publik som inte tyckte att sådana pjäser angick dem

Det av FN proklamerade internationella kvinnoåret 1975 blev det år då Sveriges Radio och Sveriges Television inledde ett jämställdhetsarbete som riktade uppmärksamhet på såväl personalpolitiska frågor som programutbudet. Den forskare som kom att utföra merparten av de undersökningar som studerat jämställdhetsfrågor inom etermedieföretagen är Ulla B Abrahamsson (se till exempel Abrahamsson 1990).

Sedan några år pågår även ett forskningsprojekt i syfte att behandla radions och televisionens utbildningsprogram i ett historiskt perspektiv. I en artikel om utbildningsprogram för vuxna visar Ulla B Abrahamsson hur intresset för jämställdhetsfrågor skiftat under perioden 1960–1995 (Abrahamsson 2003). Program med deklarerad inriktning på genus/jämställdhet förekom bland annat inom ämnesområdena kvinnorna och arbetsmarknaden och roller och relationer i familjen. Program om kvinnors relation till arbetsmarknaden fanns redan under tidigt 1960-tal och de var utformade som kurser som skulle lotsa ut hemmafruarna i arbetslivet. På 1980-talet handlade det mer om spänningsförhållandet mellan å ena sidan arbetet och å andra sidan hem och barn. På 90-talet fanns arbetsmarknadsfrågorna kvar, dels i program för kvinnor i karriären, dels i program som syftade till att locka unga kvinnor att intressera sig för IT-världen. När det gällde relationerna mellan man och kvinna och mellan föräldrar och barn sändes under 1960-talet en programserie som betonade att jämställdhet innebar en förändring av mansrollen. Under en kort period mot slutet av 1980-talet behandlades åter mansrol-

len och nu handlade det bland annat om den kvinnomakt, framförallt inom sociala myndigheter, som frånskilda pappor mött.

I en annan antologi om utbildningsprogrammets historia bidrar Titti Forsslund med en artikel om skolradion under 1950-talet och ställer sig frågan om den var ämnad för flickor eller för pojkar (Forsslund 1999). Framställdes flickor och pojkar på skilda vis utifrån stereotypa könsföreställningar och hur tilltalades flickor och pojkar i programmen? Studien visar att programmen var mer inriktade på att fånga pojkarnas uppmärksamhet än flickornas. Pojkarna erbjöds fler identifikationsmöjligheter medan flickor uteslöts, marginaliserades eller underordnades. De flesta av de studerade programmen handlade om pojkar och i flera fall riktas programledarnas tilltal direkt till pojkar, aldrig specifikt till flickor.

I samma antologi skriver Roger Klinth om hur mannen i familjen representerades i utbildningsprogram i radio och tv under åren 1946–1971 (Klinth 1999). Fokus ligger på 1960-talet och början av 70-talet med den omdefiniering av familj och manlighet som skedde genom jämställdhetsidéernas genomslag i utbildningsprogrammen. Förutom ambitionen att öka männens engagemang som förälder kom mycket av diskussionen att kretsa kring manlighet och mansrollen. Klinth menar att den delvis ensidiga uppmärksamhet som 60- och 70-talens jämställdhetsdebattörer riktade mot manlighetens alla skuggsidor (olyckor, våld, ensamhet, etc) kanske säger lika mycket om de aktörer som drev frågorna som om de män de försökte spegla. Män och manlighet har sällan givits någon bred och förutsättningslös belysning i det svenska jämställdhetsarbetet.

Aktuella översikter

Under den gångna tioårsperioden har det utkommit tre antologier som beskriver feministisk och genusorienterad medieforskning. *Nordisk forskning om kvinnor och medier* samlade 16 nordiska bidrag som inkluderade såväl teoretiska översikter som empiriska studier (Carlsson 1993). Så här tio år senare är det några saker som slår mig. För det första ingår ett par bidrag om filmstudier vilket i sin tur innebär att psykoanalytisk teoribildning är representerad. Inom den medie- och kommunikationsvetenskapliga forskningen är detta en teoretisk ram som sällan kommit till användning. Å andra sidan har offentlighetsteorier och makten över offentligheten, liksom innebörden av gränser mellan privatsfären och offentlighetssfären, kommit alltmer i förgrunden. I *Nordisk forskning om kvinnor och medier* diskuteras detta endast i ett av bidragen. Däremot är förutsättningar för kvinnors journalistiska arbete belyst i bidrag som tar upp problem som ligger i den manligt dominerade journalistikkulturen.

I *Kraftfält. Forskning om kön och journalistik* som innehåller 13 bidrag är det historiska perspektivet väl företrätt och här aviseras också flera av de avhandlingsarbeten som lades fram runt millennieskiftet (Ney 1998). Den biografiskt inriktade forskningen om kvinnliga skribenter lämnar dock här sina tydliga spår.

Genom de olika bidragen i *Bromskloss och pådrivare* betonas både mediernas komplexa representationer av genus och det orimliga i talet om mediernas traditionella kvinnobild (Camauer m fl 2002). Samtidigt visar det sig i innehållsstudier att medierna i stort fortsätter att ge uttryck för att kvinnor och män är olika och därigenom bör ha olika ansvarsområden. Inom den feministiskt inriktade medieforskningen har en sociologiskt inriktad diskursanalys vuxit sig allt starkare under senare år. Analyser av de

samtal som pågår i medierna eller de berättelser som kommer till uttryck lyfter fram olika maktförhållanden. I ett av bidragen behandlar Martina Ladendorf två tidningar, *Darling* och *Corky*, vilka började som nätsajter. Tidningarna startades av personer som inte kunde identifiera sig med de bilder av unga kvinnor och/eller lesbiska som medierna gav uttryck för, och i artikeln diskuteras såväl tidningarnas ekonomiska villkor som redaktörernas feministiska strategier och syn på tidningarnas målgrupper. Rent allmänt är frågor kring den senaste kommunikationstekniken mycket sparsamt belyst ur ett genusperspektiv.

I antologins avsnitt "Långt borta och nära" redovisas pågående forskning om hur medier framställer och definierar skillnader vad gäller genus och etnicitet. Gunilla Hultén visar i "Främlingen – hon eller han" de olika positioner som invandrade kvinnor ges i ett par lokaltidningar med nedslag vart tionde år från och med år 1945. En sällan analyserad genre ur ett könsperspektiv är utrikesjournalistiken. I Anna Roosvalls bidrag "Den andre och den andra på utrikessidorna" utgör såväl rummet som tiden centrala aspekter. Roosvall identifierar mönster i de kombinationer av nationalitets-, etnicitets- och genusmässiga skillnader som representeras i utrikesjournalistiken vid olika tidpunkter. I "Sådan är hon, amerikanska" rör sig Amanda Lagerkvist i skärningspunkten mellan mediehistoria och kvinnohistoria. Frågan gäller hur bland andra svenska journalister och författare som besökte USA under åren 1945–1965 såg på den amerikanska masskulturen. Hur framställs det "amerikanska" när skribenter skildrar det via amerikanskorna? De här tre nämnda bidragen ingår samtliga i avhandlingsarbeten och visar därmed på några av de yngre forskarnas intresseområden.

Pågående forskningsprojekt

Framåtblickande kan man också vara genom att se på några av de projekt som nu är under arbete. Vid institutionen för journalistik och masskommunikation (JMG) vid Göteborgs universitet drivs projektet *Kvinnorna i journalistikulturen*. Ansvariga är Monika Djerf-Pierre och Monica Löfgren-Nilsson. Syftet med projektet är att studera kvinnornas villkor och betydelse i televisionens nyhetsjournalistik i ett historiskt perspektiv. Avsikten är att systematiskt studera förhållandet mellan de upplevda produktionsvillkoren i journalistiken och den faktiska journalistiska produkten som bland annat påverkas av redaktionella villkor. Ett grundläggande antagande i projektet är att dessa villkor, liksom de samhälleliga, har förändrats över tid och att de har sett olika ut för kvinnliga respektive manliga journalister.

Inom ramen för projektet *Kön och den sociala reproduktionen av eliter i ett komparativt perspektiv* finns också två delprojekt som handlar om medier; *Medieeliten* (Monika Djerf-Pierre, JMG) och *Medierummets eliter* (Maria Edström, JMG och Karin Nordberg, Institutionen för Kultur och Medier vid Umeå universitet.) Projektet är ett flervetenskapligt samarbete som analyserar olika deleliter (ekonomi, politik, förvaltning, organisationer, kyrka, kultur och medier), samt hur makthavare skildras i press och radio och TV.

Projektet *Kåseriets förklädnader* har som övergripande syfte att ta fram ny kunskap om en genre inom nyhetsjournalistiken som haft många namn, till exempel kåseriet för dagen. Birgitta Ney är projektansvarig och hon skall särskilt studera hur kvinnliga dagspressreportrar använde sig av detta spaltutrymme för den kvinnopolitiska kampen i anslutning till bland annat rösträttskampen. Väsentligt för studien är en förståelse för hur dessa repor-

trar gjorde bruk av en populär genre som vanligen betraktas som tämligen lättviktig underhållning och hur detta bruk tycks ha skapat utrymme för kvinnors politiska agitation.

Vid institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMK) vid Stockholms universitet drivs sedan 2003 projektet *Journalistikens intimisering*. Syftet med projektet är att i ett historiskt perspektiv identifiera varierande praktiker kring vad den massmediala offentligheten omfattar och vad som undanhålles den. Historien visar att allt mer av det som tidigare ansetts som privat successivt har kommit att diskuteras i såväl den politiska som den massmediala offentligheten. Journalistikens intimisering karaktäriseras innehållsmässigt av mediernas ökande intresse för och bevakning av intimsfären och områden som anknyter till familj och sexualitet. Under senare år märks en tilltagande sexualisering av medieutbudet, inte minst när det gäller sexualitet som innehållstema. En viktig frågeställning är om konsekvensen av denna sexualisering i medierna slår tillbaka på den demokratiserande betydelse det inneburit att intimsfärens frågor representerats i den mediala offentligheten. I detta projekt medverkar Anja Hirdman, Kristina Widestedt och jag själv.

Vad vet vi om medier och kön?

För att återknyta till forskningsfältets indelning i innehåll, produktion och publik visar den här översikten att majoriteten av studierna analyserar medieutbudet och de föreställningar som kommer till uttryck om kvinnor, men också om relationerna mellan könen. Det är i synnerhet det populärkulturella utbudet, med uppluckrade gränser mellan fiktion och journalistik, som studerats med denna utgångspunkt. Intresset för det journalistiska innehållet är mer koncentrerat till kvinnliga journalisters text-

produktion. Kanske är det alltjämt så att det journalistiska utbudet inte så lätt låter sig inrangeras i den konstruktivistiska ramen. Att tala om journalistikens konstruktioner av verkligheten möter alltjämt motstånd bland såväl journalister som journalistikforskare. Metaforen ”medierna speglar verkligheten” är seglivad. Översikten visar att undantag finns, till exempel när det gäller studier av veckopressjournalistik.

Att feministiskt inriktade journalistikforskare under årens lopp ägnat sig åt att skriva om historien om pressens journalister är också att gå emot dominerande intressen där manliga journalisters verk stått i förgrunden. På så vis har den traditionella forskningens androcentrism utmanats. I detta feministiska arbete har också maktförhållanden inom journalistiken kommit att studeras: makten över dagordningen, över nyhetsvärderingar, och i diskursanalyser synliggörs de ojämlika könskonstruktionerna. Samtidigt har det med åren blivit viktigt att dekonstruera begreppet ”kvinna” inom medieforskningen. Tanken att det finns en ”kvinnlig” journalistik eller en ”kvinnlig” publik kritiserats och i stället identifieras skillnader i kvinnors uttrycks sätt och uttrycksformer. Dessa skillnader kan analyseras utifrån de skilda villkor och maktförhållanden som präglar olika miljöer och situationer. Och genom de historiskt inriktade studierna om kvinnliga journalisters arbeten har vi fått kunskap om förändrade redaktionella förhållanden och deras betydelse för journalistiken.

Det faktum att det populärkulturella utbudet tagits på allvar genom feministiska mediestudier går emot den länge dominerande trenden inom forskningen med att förbise ett innehåll med stora publik. Däremot vet vi föga om de könsmissiga produktionsförhållanden som har rått och råder inom massmediernas populärkulturproduktion.

Att receptionsstudier, eller snarare publikstudier, är relativt sällsynta tror jag bland annat kan förklaras av ett motstånd mot att dela upp publiken i en kvinnlig och en manlig del. Det implicerar att kvinnors medievanor skulle skilja sig påtagligt från mäns. De undersökningar som gjorts om medievanor visar större likheter än skillnader mellan könen.²³ Att det sedan finns ett kommersiellt intresse att sälja könssegmenterade publik till reklamköparna har sin egen historia, vilken även den borde studeras. De feministiskt inriktade receptionsstudier som ändå gjorts har handlat om kvinnors tolkning av det populärkulturella utbudet, i synnerhet TV-såpor. Dessa studier kan ses som en del i att ge upprättelse åt tittare som förringats av dominerande smakinstanser men också inom tidigare forskning.

Idag vet vi att könets representation i massmedierna är mångfacetterad och beroende av medier och genrer. Vi vet att det inom nyhetsjournalistiken alltjämt råder en eftersläpning i förhållande till samhället i övrigt när det gäller representation av kvinnors erfarenheter och kunskaper. Idag vet vi också mycket mer om 1900-talets svenska kvinnliga journalister jämfört med för tio år sedan. Överhuvudtaget finns det ur ett historiskt perspektiv relativt omfattande kunskap om kvinnors representation i medierna, såväl innehållsmässigt som vad avser deras redaktionella medverkan. Därmed belyses också i viss mån maktförhållanden mellan kvinnor och män. Däremot har representationen av män i svenska medier hittills inte rönt någon större uppmärksamhet och det framstår som ett relativt oproblematiserat område. Inte heller *queer studies* har vunnit något inträde i den svenska medieforskningen.

Det är svårt att med säkerhet uttala sig om vad som just i denna tid karakteriserar olika mediers och genrers könskonstruktioner. Ett är

säkert – det är vare sig relevant eller möjligt att framhålla en entydig mediebild av kvinnan. Det är ett framsteg som motverkar schabloniserande och förenklande uttalanden om relationer mellan kön och medier.

Noter

1. I Högskoleverkets utvärdering av MKV ingår också en beskrivning av ämnets framväxt, *Utvärdering av medie- och kommunikationsvetenskapliga utbildningar vid svenska universitet och högskolor*, Högskoleverkets rapportserie 2001:25 R.
2. Jag använder begreppet feministisk forskning, genusteoretiska samt könsteoretiska perspektiv. För mig innebär feministisk forskning att förstå och förklara nedvärdering och marginalisering av kvinnor i förhållande till män. Dess uppgift är också att synliggöra kvinnors betydelse i olika tids- och rumskontexter. Definitionen sammanfaller med den som brukar avse genusteoretiskt perspektiv. I likhet med många andra nordiska forskare föredrar jag begreppet kön, bland annat för att jag tycker mig märka en fördragsamhet med ”genusforskning” som inte möter det som benämns feministisk eller könsteoretisk forskning.
3. Jag har använt i huvudsak tre databaser. NCOM är en bibliografisk databas som ger tillgång till Nordicoms (nordiskt informationscenter för medie- och kommunikationsforskning) litteraturreferenser från 1975 och framåt. KVINNSAM är databasen för de Kvinnovetenskapliga samlingarna vid Göteborgs universitet och GENA är en databas över avhandlingar i kvinno-, mans och genusforskning i regi av Nationella sekretariatet för genusforskning och Kvinnohistoriska samlingarna.
4. *Presshistorisk årsbok* har under de aktuella

- åren kontinuerligt haft bidrag om ”kvinnor och medier” som belyst olika kvinnliga journalister.
5. Sökorden har varit *wom*, *man/men*, *gender* och *sex*. Under den första femårsperioden 1990–1994 var det *wom* och *sex* som samlade de flesta referenserna (42 respektive 53). Under den andra 1995–1999 tillkom *man/men*, som svarar för 20 procent av referenserna. *Gender* verkar inte ha slagit igenom förrän år 2001.
 6. Minskningen mellan 1975–1989 och 1990–1999 förklaras till stor del av att Publik- och programforskningsavdelningen vid Sveriges Television lades ned i början av 1990-talet.
 7. Vid JMK har man valt att ha två forskarutbildningsämnen, ett i medie- och kommunikationsvetenskap och ett i journalistik. Det första ämnet kan sägas vara det överordnade, det visar sig bl a genom att avhandlingsämnen inom journalistik också kan försvaras inom medie- och kommunikationsvetenskap. Å andra sidan kan inte alla avhandlingar inom medie- och kommunikationsvetenskap läggas fram inom journalistik, t ex sådana som faller inom populärkulturområdet.
 8. Ett tredje område inom mediestudier behandlar propaganda, *public relations* och reklam. Med undantag för reklam är dessa mer sällan föremål för könsteoretiska studier. Under senare år har inte heller reklamen i massmedier varit föremål för mer omfattande studier. De som har gjorts har ofta skett på uppdrag av Konsumentverket (se t ex Hirdman 1995/96).
 9. Detta perspektiv präglade förvisso den feministiska medieforskningen inledningsvis, se till exempel Kleberg 1993.
 10. Det tvärvetenskapliga forskningscentret *Centre for Contemporary Cultural Studies* bildades vid universitetet i Birmingham 1963. Ungdomliga subkulturer och stilgrupperingar studerades som reaktioner på moderniseringsprocesser i samhället. Klass och etnicitet var nyckelbegrepp men efter feministisk kritik kom även kön att inkluderas. Se till exempel McRobbie 1984/87.
 11. Initiativtagare till forskningsprogrammet *Ungdomskultur i Sverige* (FUS) var Johan Fornäs i samarbete med Ulf Boëthius, Michael Forsman, Hillevi Ganetz och Bo Reimer.
 12. Se t ex Ganetz 1991.
 13. Se t ex Dahlén 2003.
 14. Se även Sköld 2003.
 15. Se även Hirdman 1996.
 16. Se även Hirdman 2000.
 17. Konferensbidragen är publicerade i *Stick i stäv med vedertagna normer. Kvinnoforskning och kvinnojournalistik*, RJ 1982:2.
 18. Se även Kleberg 1988.
 19. Se även Camauër 1999.
 20. Beskrivningen av projektets publikationer är till stora delar hämtad ur dess slutrapport *Pennskaft blir reporter*, Skriftserien 2000:2, JMK, Stockholms universitet 2000.
 21. Projektmedarbetarna har sammanställt en antologi med texter skrivna av kvinnliga journalister under perioden 1690–1960, Kristina Lundgren och Birgitta Ney (red): *Tidningskvinnor 1690–1960*, Studentlitteratur (2000).
 22. Se även Nordberg 1997
 23. Se t ex Mediebarometer 2002.

Källor

- Abrahamsson, Ulla B: *Hälften vunnet? Sveriges Radios jämställdhetsarbete under 10 år och avstamp inför 90-talet*, Sveriges Radio, Publik- och programforskning 1990: 2
- Abrahamsson, Ulla B: *Tidsandans skyltfönster? Kvinnor i svensk tv-fiktion från 1960-tal till 1990-tal*, Stockholms universitet, JMKs skriftserie 1999:3

- Abrahamsson, Ulla B: "TV som skyltfönster för tidsandan", *Tusen flickor om film och våld*, red. Karin Stigbrand och Sofie Stolpe, Våldsskildringsrådet 2000: 23
- Abrahamsson, Ulla B: "Lika värde? Vuxenutbildning i radio och tv som skyltfönster för jämställdhetsprocessen i Sverige 1960–1995", *Politik, påverkan och vägledning. Om barn, jämställdhet, mat och olycksfall i utbildningsprogrammen*, red. Bengt Sandin, Stiftelsen Etermedierna i Sverige 2003
- Andersen, Lisso Orvad och Korsgaard, Elsebeth: *Massmedia og likestilling*, NU-serien, Nordiska rådet och Nordiska ministerrådet 1978
- Bolin, Göran: *Filmbytare. Videovåld, kulturell produktion & unga män*, Boréa 1998
- Camauër, Leonor: "Rörelser i olika rum", *Politikens medialisering. Demokratiutredningens forskarvolym III*, SOU 1999:126
- Camauër, Leonor: *Feminism, Citizenship and the Media. An Ethnographic Study of Identity Processes within four Women's Associations*, JMK, Stockholms universitet 2000
- Camauër, Leonor, Kleberg, Madeleine och Lundgren, Kristina (red.): *Bromskloss och pådrivare. Medier, genus, social förändring*, JMK Skriftserien, Stockholms universitet 2002:1
- Carlsson, Ulla (red.): *Nordisk forskning om kvinnor och medier*, Nordicom-Sverige 1993:3
- Dahlén, Peter: "Vem är den där kvinnan...?! Presskritiken i Sverige 1956 av TV-serien I Love Lucy", *Presshistorisk årsbok* 2003
- Edin, Anna och Widestedt, Kristina: *Bimbon och den manliga medielogiken. En studie av journalistisk debatt om journalistik*, Stiftelsen Institutet för mediestudier 2001:3
- Edström, Maria: *Mediebilden av kvinnliga chefer i svenskt näringsliv*, SNS förlag 2002
- Ekstrand, Eva: "Någon sa att jag borde skriva". *Om yrkesidentitet i nio kvinnliga journalisters berättelser*, Institutionen för medier och kommunikation, Umeå universitet, Rapportserien 1998:1
- Fornäs, Johan, Boëthius, Ulf och Cwejman, Sabina: *Kön och identitet i förändring*, FUS-rapport nr 3, Symposium 1991
- Forsslund, Titti: "Skolradio för flickor och pojkar i 50-talets folkhem", *Medier och modernisering. En antologi om utbildningsprogram och samhällsförändring*, red. Bengt Sandin, Stiftelsen Etermedierna i Sverige 1999
- Forsslund, Titti: *Frisk och stark med skolradion. Pedagogik och retorik i hälsoprogram 1930–1959*, HLS Förlag 2002
- Ganetz, Hillevi: "Varför älskar min mamma TV-serien Skönheten och odjuret", *Kvinno-perspektiv på masskommunikationsforskningen*, Delegationen för jämställdhetsforskning, JÄMFO, Rapport nr 22 1991
- Ganetz, Hillevi: "Kvinnliga blickar. Om feministisk populärkulturforskning", red. Ulla Carlsson m fl, *Kommunikationens korsningar. Möten mellan olika traditioner och perspektiv i medieforskningen*, Nordicom-Sverige 1994:4
- Ganetz, Hillevi: *Hennes röster. Rocktexter av Turid Lundqvist, Eva Dahlgren och Kajsa Grytt*, Symposium 1997
- Hirdman, Anja: *TV-reklam i Sverige 1990 och 1995. Maskulinitet, femininitet och etnicitet*, Konsumentverket rapport 1995/96:43
- Hirdman, Anja: "Veckotidningen och damrummet", *Medierummet*, red. Karin Becker m fl, Carlssons 1996
- Hirdman, Anja: "Att vara åtråvärd för andra", *Tusen flickor om film och våld*, red. Karin Stigbrand och Sofie Stolpe, Våldsskildringsrådet 2000:23

- Hirdman, Anja: "Male Norms and Female Forms", *Picturing Politics. Visual and Textual Formations of Modernity in the Swedish Press*, red. Becker, Ekecrantz och Olsson, JMK Skriftserien, Stockholms universitet 2000:1.
- Hirdman, Anja: *Tilltalande bilder. Genus, sexualitet och publiksyn i Veckorevyn och Fib Aktuellt*, Atlas förlag 2002
- Hultén, Britt, Lundgren, Kristina, Ney, Birgitta och Stål, Margareta: *Pennskaft blir reporter*, Skriftserien JMK, Stockholms universitet 2000:2
- Hultén, Gunilla: "Främlingen – hon och han", *Bromskloss och pådrivare. Medier, genus, social förändring*, red. Camauër, Kleberg och Lundgren, JMK Skriftserien, Stockholms universitet 2002:1
- Johansson, Lotta: "'I Love Lucy' och 1950-talets svenska TV", *Mer än bara kvinnor och män. Feministiska perspektiv på genus*, red. Mulinari, Sandell och Schörner, Studentlitteratur 2003
- Kleberg, Madeleine: "Kvinnor och nyheter – förenklad teori i praktiken", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 1988:3, s. 40–48
- Kleberg, Madeleine: "Feministisk teoribildning och medieforskning", *Nordisk forskning om kvinnor och medier*, red. Ulla Carlsson, Nordicom-Sverige 1993:3
- Kleberg, Madeleine: "Televisionen flyttar in", *Medierummet*, red. Karin Becker m fl, Carlssons 1994
- Kleberg, Madeleine: "'Mänskligt avpolitiserar privatfären'", *Medierummet*, red. Karin Becker m fl, Carlssons 1996
- Kleberg, Madeleine: *Skötsam kvinnosyn. Hem och familjereportage i svensk TV. Åren 1956–1969*, JMK, Stockholms universitet 1999
- Kleberg, Madeleine och Widestedt, Kristina: "Ledare i blåsväder. Mediernas privatisering av kvinnor", *Den personliga politiken*, red. Håkan Hvitfelt och Lauri Karvonen, Demokratiinstitutet 2002
- Klinth, Roger: "Mannen och den jämställda familjen. Mannen i familjen speglad genom utbildningsprogrammen i svensk radio och tv 1946–1971", *Medier och modernisering. En antologi om utbildningsprogram och samhällsförändring*, red. Bengt Sandin, Stiftelsen Etermedierna i Sverige 1999
- Kvinnoperspektiv på masskommunikationsforskningen*, Jämfo, Delegationen för jämställdhetsforskning, Rapport nr 22, 1991
- Kvinnovetenskaplig tidskrift* 2001:1, "Enkät: Nio professorer om positioner och visioner", s. 85–96
- Ladendorf, Martina: "Damtidningar på Internet?", *Bromskloss och pådrivare. Medier, genus, social förändring*, red. Camauër, Kleberg och Lundgren, JMK Skriftserien, Stockholms universitet 2002:1
- Lagerkvist, Amanda: "Sådan är hon, amerikanskan. Mediehistoriska perspektiv på kön, masskultur och efterkrigstid", *Bromskloss och pådrivare. Medier, genus, social förändring*, red. Camauër, Kleberg och Lundgren, JMK Skriftserien, Stockholms universitet 2002:1
- Larsson, Lisbeth: *En annan historia. Om kvinnors läsning och svensk veckopress*, Symposion 1989
- Larsson, Lisbeth: "Det ska vara en kvinnlig chef i år. Tvålopera, 'tantsnusk' och 'The Woman in Effect'", *Pengarna och livet. Perspektiv på kvinnors företagande*, NUTEK, Närings- och teknikutvecklingsverket 1995:3
- Liliequist, Marianne: *Våp, bitchor och moderliga män. Kvinnligt och manligt i såpoperans värld*, Boréa 2000
- Lundgren, Kristina och Ney, Birgitta (red.): *Tidningskvinnor 1690–1960*, Studentlitteratur 2000

- Lundgren, Kristina: *Solister i mångfalden. Signaturerna Bang, Maud och Attis samt andra kvinnliga dagspressjournalister med utgångspunkt i 1930-talet*, JMK, Stockholms universitet 2002
- Löfgren-Nilsson, Monica: "Att göra skillnad. Kvinnors betydelse och villkor i svensk nyhetsjournalistik", *Kvinnor och Medier. Rapport från ett seminarium*, red. Jarlbro och Näslund Dahlgren, Stiftelsen Institutet för Mediestudier, 2000:6
- McRobbie: "En feministisk kritik av subkultur-forskningen", *Ungdomskultur: Identitet och motstånd*, red. Fornäs, Lindberg och Sernhede, Symposion 1987
- Mediebarometer 2002*, Medienotiser, Nordicom-Sverige, Göteborgs universitet 2003
- Ney, Birgitta (red.): *Kraftfält. Forskning om kön och journalistik*, JMK Skriftserien, Stockholms universitet 1998:1
- Ney, Birgitta: *Reporter i rörelse. Lotten Ekman i dagspressen vid förra sekelskiftet*, Nya Doxa 1999
- Nordberg, Karin: *Folkhemmets röst. Radion som folkbildare 1925-1950*, Symposion 1997
- Nordberg, Karin: "En flitig, förnuftig, finurlig, förnöjsam, företagsam, fredsälskande, föreningsaktiv fru och flerbarnsmor med förråden fyllda. Om husmorsfostran och medborgarbildning i radion", *Folkbildning och genus. Det glömda perspektivet*, red. Nordberg och Rydbeck, Mimer 2001
- Roosvall, Anna: "Den Andre och den Andra på utrikessidorna", *Bromskloss och pådrivare. Medier, genus, social förändring*, JMK Skriftserien 2002:1, red. Camauér, Kleberg och Lundgren, Stockholms universitet 2002
- Sköld, Gullan: *Från moder till samhällsvarelse. Vardagskvinnor och kvinnovardag från femtiotal till nittiotal i familjetidningen Året Runt*, Bonniers Veckotidningar 1998
- Sköld, Gullan: *Ett rum för råd och tröst. Veckotidningarnas hjärtespalter från 1940-talet i dag*, Leopard förlag 2003
- Stick i stäv med vedertagna normer. Kvinnoforskning och kvinnojournalistik*, Riksbankens Jubileumsfond, RJ 1982:2
- Stål, Margareta: *Signaturen Bansai. Ester Blenda Nordström. Pennskaft och reporter i det tidiga 1900-talet*, JMG, Göteborgs universitet 2002
- Wirmark, Margareta: *Från barnjungfrun till spinnerskan. Elin Wagners radiodramatik*, Elin Wägner-Sällskapets skriftserie nr 13, 2002

Summary

This article is an overview of feminist or gender perspectives within Swedish media research during the last ten to fifteen years. Books and contributions to anthologies are described and the research sorted into two categories, popular culture within media and journalism. Although this categorisation is to be questioned due to blurred boundaries of fact and fiction in media, it is useful in an overview in order to avoid the risk of neglecting one or the other field. One can conclude that feministic or gender oriented research about popular culture in the media is mostly dealing with the content and questions of gender constructions, especially representation of women, but there is also an increasing interest for male constructions including representation of relations between women and men. There is a claim for not talking of the existence of one woman voice but instead of a manifold of women's voices. Little is to be found regarding the reception of popular culture and even less regarding conditions of production. The research about journalism is more oriented towards texts by women journalists and often historically oriented. Here questions of gender constructions are

not salient and to some degree this can be understood by the unwillingness to let journalistic products be analysed as constructions. Nevertheless one of the most remarkable features of the feminist media research in Sweden during the last decade has been to identify and make visible (and readable) women journalists from the early part of the last century.

Media and communication studies as a discipline was established at the Swedish universities around 1990. As a new academic field it should be expected to be free of old traditional bonds, but gender or feministic aspects within media research constitutes less than 10 percent of the total registered media research.

Madeleine Kleberg

Institutionen för journalistik, medier och
kommunikation (JMK)
Stockholms universitet
Box 27861
SE 115 93 Stockholm
kleberg@jmk.su.se